

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ-ВАРНА

КНИГА IX (XXIV)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
DE VARNA

TOME IX (XXIV)

1973

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

ПОДЕМ НА АНТИФАШИСТКАТА БОРБА В X ВЪСТАНИЧЕСКА ОПЕРАТИВНА ЗОНА (ФЕВРУАРИ 1943 г. — АПРИЛ 1944 г.)¹

КОСТАДИН СТОЯНОВ

В края на 1942 г. и началото на 1943 г. настъпи решителен прелом във Втората световна война. От 19 до 23 ноември 1942 г. съветските войски предприеха мощно настъпление в района на Сталинград, в Кавказ и по средното течение на р. Дон. Само за четири дни те затвориха обръча на обкръжението на около 330-хилядната хитлеристка групировка начело с фелдмаршал фон Паулус и започнаха нейното унищожаване. На 2 февруари 1943 г. Сталинградската битка завърши с пълно разгромяване на пленените германски войски.² Оцелелите 91 000 войници, между които 24 генерали и 2500 офицери, попаднаха в плен. Съветската армия взе много трофеи — хиляди оръдия, танкове, самолети, боеприпаси и др. По мащаби и по резултати на своето въздействие Сталинградската битка нямаше равна на себе си в историята на войните, водени дотогава. Тя извърши коренен прелом в хода на Втората световна война между двата воюващи блока. Хитлеристите претърпяха не само големи загуби в жива сила и бойна техника, но те понесоха голям морален удар. Митът за «непобедимостта» на прехвалената германска армия напълно рухна. За кратко време под напора на мощното съветско контранастъпление германските войски бяха принудени да отстъпят градовете Воронеж, Курск, Харков, Ростов на Дон и др.³

Сталинградската битка даде мощен тласък на националноосвободителното движение на поробените европейски народи. Прогресивните хора от цял свят възторжено приветстваха храбрата съветска армия. В нейно лице те виждаха естествената сила, която ще ги избави от хитлеристката робия.

Трудещите се в нашата страна посрещнаха сталинградската победа с огромна радост. Прогресивните сили на нашия народ, сплотени от БРП

¹ Настоящата статия е глава втора от монографията «Антифашистката съпротива в X ВОЗ 1941—1944 г.»

² История Великой Отечественной войны Советского союза 1941—1945 г., Москва, 1961 г., т. III, стр. 7—64; също Международни отношения и външна политика на СССР (1917—1960), С., 1963 г., стр. 194.

³ История Великой Отечественной войны. . . , стр. 81—192.

под знамето на Отечествения фронт, твърдо вярваха в неизбежната победа над хитлеризма и с още по-голяма решимост се включиха в борбата. В статията «С Червената армия ние ще победим» от март 1943 г. органът на партията в. «Работническо дело» изрази възторга на трудовия народ от села и градове, приветствайки славната Червена армия.⁴ Още на 30 януари с. г. радиостанция «Хр. Ботев» оповести на своите радиослушатели вестта за разгрома на немците при Сталинград. «При Сталинград фашизмът получи удар, от който той няма да се оправя.»⁵

Победата на съветската армия при Сталинград разобличи безогледната фашистка пропаганда. Секнаха истеричните крясъци за непобедимостта на хитлеристка Германия, за прехваленния германски райх. Под въздействието на безспорните факти фашистите бяха принудени да признаят отстъплението на германската армия. Грубите им фалшификации станаха съвсем безпочвени. Германските фашисти и техните верни слуги в България трябваше да преминат в безперспективна отбрана, парирана от големите победи на съветската армия и мощния пристъп на националноосвободителното движение.

Международната и вътрешната обстановка в страната благоприятстваха за засилване на революционната борба. Изхождайки от това, ЦК на партията издаде директива за работата на членовете на БРП и РМС, за бойните задачи на партизанските отряди и мобилизиране на народните маси за въоръжено въстание.⁶ В директивата се казва, че подготовката на въоръженото въстание трябва да бъде съпроводена с решителни действия за мобилизиране силите на партията и народа, изграждане на комитети на Отечествения фронт, за вдигане на народа на всеобща борба против глада, грабежа, безправията и полицейския терор, да се доведе народната съпротива до открити въоръжени сътолкновения.⁷

Победният ход на съветската армия като външен фактор имаше огромно значение за разрастване на антифашистката борба. В цялата страна видимо се увеличаваха саботажните действия, нарастваше броят на нелегалните дейци. Зачестиха политическите убийства и престрелките с полицията. По данни на полицията в края на 1942 г. у нас имаше 25 партизански чети и 183 участници в тях, през март 1943 г. броят на четите беше 27 с 372 партизани, през юни с. г. четите нараснаха на 47 с общо 680 бойци.⁸

В началото на 1943 г., когато прогресивното човечество чувствуваше благотворното влияние на Сталинградската битка, варненската окръжна организация на БРП преживяваше големи трудности. След разгрома на партизанската чета «Народна дума» врагът нанесе тежък удар на революционното движение във Варненския край. Чрез провокация и подлост полицията успя да разкрие една част от ятаците и помагачите на партизаните в редица варненски и провадийски села. Под съдебна отговорност бяха подведени Димитър Неделчев, Пенчо Недев Араба-

⁴ Сб. «Работническо дело», Избрани статии и материали 1927—1944 г., С., 1954 г., стр. 591—593; също в. «Работническо дело», бр. 3 от март 1943 г.

⁵ Говори радиостанция «Хр. Ботев», т. 4, изд. на БКП, 1951 г., стр. 104.

⁶ ЦПА, ф. 77, оп. 1, а. е. 6.

⁷ П а к т а м.

⁸ Вж. Н. Г о р н е н с к и, Въоръжената борба на българския народ за освобождение от хитлеристката окупация и монархо-фашистката диктатура (1941—1944 г.), изд. на БКП, 1958 г., стр. 137.

джиев, Петър Дим. Янчев, Стоян Димитров, Митю Йовчев, Христо Ми-
лушев и много други.⁹ Беше разкрита групата на Моис Леви, която има-
ше за задача да работи сред еврейското население, да събира средства
и подпомага антифашистката борба. В групата влизаха десетина членове
и съмишленици на партията. Вследствие жестоките инквизиции в поли-
цейския участък в Провадия почина смелият партиен деец Моис Леви.¹⁰
Общо бяха подведени под съдебна отговорност 62 революционни дейци.
На 5 души бяха издадени смъртни присъди, а останалите бяха осъдени
на дългогодишен затвор.¹¹

През февруари 1943 г. беше разкрито скривалището в гр. Варна,
където се укриваше секретарят на ОК на партията Ламбо Теолов.¹² То
беше блокирано от агенти на Държавна сигурност и полиция. За да от-
влече вниманието на врага, с риск да загине, но да спаси секретаря на
окръжния комитет, Хр. Василев хуква из улиците на града, преследван
от потеря полицаи. Въпреки блокадата Л. Теолов ловко се измъква
невредим, а Хр. Василев бива заловен от полицията и подложен на же-
стоки инквизиции. С неговото залавяне беше нанесен тежък удар на
апарата на ОК на партията, тъй като той отговаряше за бойните групи
и връзките на окръжния комитет с партизанските чети.¹³ Последваха нови
арести. По ремсова линия бяха разкрити Николай Бояджиев, Росен
Олянов, Христо Йорданов, Марин Михайлов и двете ремсови групи с
отговорници Съби Сотиров и Петър Николов. Полицията арестува и чле-
новете на бойната група, в която влизаха Димитър Михайлов, Иван Гру-
дов и Кирил Александров.¹⁴ Всички участници в ремсовите групи бяха
осъдени на дългогодишен затвор. Полицията попадна на връзките на
ОК на партията с ремсисти от 8-ми пехотен полк. По делото на Хр. Йор-
данов бяха осъдени 9 ремсисти, между които Манол Ат. Христов, Стай-
ко Станков, Атанас Николов, Велико Миланов и др.¹⁵

Освен съдебните процеси фашистката власт предприе масови арести
на комунисти, ремсисти и земеделци-пладненци. Само през февруари и
март 1943 г. от гр. Варна и окръга бяха изпратени в концлагера «Кръсто
поле» (Еникьой), Ксантийско, 150 души.¹⁶ В гр. Варна и прикрепените
към него села се въведе строг полицейски час.¹⁷ Със заповед № 1098 от
8 април 1943 г. Министерството на вътрешните работи постави като пър-
ва и най-важна задача на всички служби на полицията борбата срещу
нелегалните въоръжени групи. В нея се нареждаше да се вземат най-
строги мерки за пълното унищожаване на тия групи.¹⁸ Правеше се всич-
ко възможно да се прекъснат връзките на нелегалните групи с населе-
нието, като последното се подлагаше на жесток полицейски терор.¹⁹

⁹ АМВР, об. 1751, л. 7 и об. 357, л. 3, 21.

¹⁰ П а к т а м.

¹¹ МРД — Варна, инв. № 1913, Следствено дело № 170 от 1943 г. на Шуменския
военно-полев съд.

¹² Скривалището беше подготвено от Хр. Василев под долния етаж на гаража
на фирмата «Зантополус», близо до жп. гара, предназначено отначало за Стойко Ив.
Пеев, в което впоследствие се укрива и Ламбо Теолов.

¹³ МРД — Варна, Христо Василев, спомени, инв. № 2226, л. 1—4.

¹⁴ АМВР, об. 1751, л. 7.

¹⁵ ЦВА, ф. 756, оп. 1, д. 240, л. 301; също АМВР, об. 1751, л. 199.

¹⁶ МРД — Варна, Никола П. Стойчев, спомени, инв. № 1690.

¹⁷ В. «Варненска поща», бр. 8667 от 13 февруари 1943 г.

¹⁸ ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1271, л. 38.

¹⁹ П а к т а м, л. 15.

Министерството на вътрешните работи даде указания на областните полицейски началници да търсят организираио съдействие на дружеството на запасните офицери и подофицери за разгромяване на нелегалните групи.²⁰

Строгите полицейски мерки, масовите арести и десетките съдебни процеси не можаха да разстроят работата на ОК на партията. Въпреки отдалечеността му от центъра и непостоянните връзки с ЦК на партията, варненският окръжен комитет на БРП бързо реагираше на настъпилите промени във вътрешната и международната обстановка, правилно долавяше и твърдо отстояваше партийната линия.

Още на 3 февруари 1943 г., непосредствено след Сталинградската битка, ОК на партията издаде позив, озаглавен «Началото на края», написан от Д. Борачев.²¹ «Сталинград стана червен Вердюн, се казва в позива. Сталинград е наистина славна епопея на героизма на славните червеноармейци. Разгромът на 6-а германска армия, дето бе пленен и нейният (командир) главнокомандуващ фелдмаршал Паулус с 2500 офицери, е началото на края на фашистка Германия.»²² В позива се призоваваха най-съзнателните синове на народа да поведат народните маси в борбата, да застанат начело в изграждането на комитети на ОФ по села, махали и квартали, да защитават българския народ от «нашите» изедници и германските окупатори с оръжие в ръка. «Само тъй ще помогнем на нашия освободител — братския съветски народ, — чиято борба срещу фашистите е и наша борба, чиято свобода е и наша свобода», се казва в позива.²³

Освен това бяха издадени позивите: «Какво носи евакуацията»,²⁴ «Гладната смърт иде»,²⁵ «Въпроси, които не търпят отлагане»²⁶ и позив-указание, написан от Д. Борачев и Добри Ат. Орлов. В последния позив се изтъкваше, че линията на общата борба е насочена под знака на въоръженото народно въстание за събарянето на фашисткото продажно правителство и образуване на народнодемократично правителство от средите на Отечествения фронт. В позива се поставяха най-важните задачи пред окръжната партийна организация: затягане на партийните организации, партийните членове да станат душата на ОФ, да се изграждат общоселски комитети на ОФ в защита на селяните и против ограбването на реквизициите, да се изграждат бойни групи, а най-заstraшените функционери да минават в нелегалност и да образуват партизански чети.²⁷

На територията на Варненски партиен окръг се разпространяваха и някои централни ръководни материали: «Директива на ЦК на БРП за работата на членовете на БРП и РМС във войската и подготвяне на народните маси за въоръжено въстание»,²⁸ «Позив към работниците и селяните, до всички хора на умствения и физическия труд, към целия български народ»,²⁹ издадени от ЦК на партията, «Декларация на бъл-

²⁰ ОДА — Варна, ф. 681, оп. 1, а. е. 10, л. 120.

²¹ ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 105, л. 1; също МРД — Варна, инв. № 1684.

²² П а к т а м.

²³ П а к т а м.

²⁴ П а к т а м, а. е. 110, л. 2.

²⁵ МРД — Варна, инв. № 1553.

²⁶ П а к т а м, инв. № 500.

²⁷ П а к т а м, инв. № 1553.

²⁸ ЦПА, ф. 47, оп. 1, а. е. 6.

²⁹ МРД — Варна, инв. № 1068.

гарската демократична младеж по случай Освобождението — 3 март 1943 г.» и др.³⁰

Огромна роля за уясняване на задачите на партийните организации в окръга изиграха докладите на окръжния комитет на партията: «По организационната работа» и «По масовата работа в партията»,³¹ с които беше запознат окръжният партийен актив.

Периодът януари—април 1943 г. беше използван от ОК на БРП за най-усилена организационна работа: затягане на съществуващите партийни организации и изграждане на нови такива, основаване на нови отечественофронтовски комитети и привличане в тях от средите на БЗНС, разширяване мрежата на бойните групи. Още в началото на годината минаха в нелегалност Николай Бояджиев (Валентин), Георги Сотиров и Коста Парашкевов (бай Слави). Първите двама бяха изпратени на партийна работа в Добруджа. За секретар на окръжния комитет на РМС беше натоварена нелегалната Милка Пеева, която оглави работата на окръжната ремсова организация след Николай Бояджиев. До края на 1942 г. тя работеше в София като секретар на районен комитет на РМС.

В периода на най-усилена организационна работа Ламбо Теолов, Николай Бояджиев, Демир Борачев, Милка Пеева, Добри Ат. Орлов, Йордан Сарафов, Иван Добрев, Коста Парашкевов, Георги Сотиров, Атанас Александров—Герчо и др. денонощно обикаляха градовете и селата на Варненско, Провадийско, Добричко, Балчишко, Тервелско и Генералтошевско. Партийните и ремсовите организации бързо се възстановяваха от нанесения им тежък удар. Изграждаха се нови. След сталинградската победа народът посрещаше и укриваше партийните и ремсовите дейци с по-голяма отзивчивост.

Въпреки настъпилите провали, съдебни процеси и масови интернирвания ОК на партията създаде здрава база в гр. Варна. Бяха подготвени 3 скривалища: на Дойчо Стоянов, Иван Милушев «козята квартира» и през 1944 г. на Руска Павлова. В домовете на Коста Петров-Касапчето, Станко Стайков, Хараламби Дончев (последните двама членове на ОК на партията) се провеждаха заседанията на окръжния комитет на БРП. Освен това за ятаци се използваха Никола Ат. Чорбаджиев, Борис Ат. Гологачев, Иванка В. Парашкевова, Янко Костов и др. Солидни бази бяха създадени и в редица селища на Варненския партийен окръг. Така например в гр. Добрич (Толбухин) се подготвиха няколко скривалища за укриване на нелегални дейци като: на Вида и Димитър Василеви, на Иван Йорданов и Атанас Г. Николов. На първо място трябва да се изтъкне квартирата на семейство Вида и Димитър Василеви. В къщата им имаше иззидани две скривалища, добре замаскирани и използвани от партията и дейците на ДРО още в периода 1923—1933 г.³² Тези другари бяха не само верни ятаци и с риск на живота си многократно са спасявали живота на отговорни партийни функционери, но в същото време те бяха натоварени от ОК на партията да работят на циклостил, на който се печаташе бюлетинът на ОК на партията и други печатни материали.

През пролетта на 1943 г. в гр. Добрич (в дома на Димитър Константинов) се проведе нелегално съвещание, ръководено от Николай Боя-

³⁰ ЦПА, ф. 69, оп. 1, а. е. 1а.

³¹ МРД — Варна, Демир Борачев, спомени, инв. № 987, л. 13.

³² МРД — Варна, Ламбо Теолов, спомени, инв. № 1852, л. 5.

джиев. На него околийският комитет на БРП в гр. Добрич се реорганизира в районен комитет на партията с няколко подрайона. В състава на районния комитет влизаха: Тодор Попов — секретар, Иван Христов — отговорник на ОФ, Димитър Константинов — отговорник на градската организация, Цонко Стефанов — отговорник за селската организация и Марин Атанасов — отговорник за техниката, Максим Тодоров — секретар на РМС.³³ В ръководството на помощната организация влизаха: Васил Г. Христов — отговорник, Георги Р. Баръмов и Ботю Вас. Даскалов.

Станаха промени и в състава на РК на Отечествения фронт, който се реорганизира в състав: Иван Христов Стоянов — секретар-организатор, Цветан В. Попов — секретар-организатор на градския район, Тодор Дим. Генчев — секретар-организатор на селския район, Николай Минчев — член, Михаил Игнатов — отговорник на техниката.³⁴ В състава на градския комитет на Отечествения фронт бяха включени: Цветан В. Попов — секретар-организатор — и членове: Йордан Стоилов Дичев, Ганю Николов Колев, Никола Георгиев Тодоров и Димитър Ашиков.

Районният комитет на партията в гр. Добрич поддържаше връзки с нелегалните дейци посредством Георги Сотиров, а с ОК на БРП чрез Стефан Н. Бербенков, който няколко пъти отнасял в дома на Янко Костов — Варна агитационни материали, срещал се в гр. Добрич с Л. Теолов, Я. Костов, М. Пеева и други нелегални дейци.

Голяма помощ за укрепване на партийните и ремсовите организации, за изграждане на комитети на ОФ оказаха нелегалните партийни дейци Николай Бояджиев, Добри Ат. Орлов, Георги Сотиров, Йордан Сарафов и Курти Панайотов. Беше подпомогната партийната организация в гр. Балчик със секретар Васил Михайлов, която се разрасна и създаде връзки с партийните организации в селата Оброчище, Сенокос, Безводица, Брястово и др.³⁵ Оказана беше помощ и на партийната организация в гр. Каварна. Начело на организацията застана Дончо Н. Дончев (Донски). Скоро в града беше изграден отечественофронтowski комитет. Каварненската партийна организация поддържаше връзки и подпомагаше партийните организации в селата Видно (тук партийната организация броеше 28 членове), Белгун, Било, Септемврийци, Твърдица и др.³⁶

В Генералтошевска околия организационната мрежа бе създадена от Добри Ат. Орлов. Изградиха се два партийни подрайона — единият на северозапад от жп. линия с център с. Василево, а другият — на югоизток от линията с център с. Житен.

В северните райони на Добричко и част от Генералтошевска околия активна организационна дейност разви Йордан Сарафов (Дядката). Под негово ръководство бе изграден районен комитет на БРП в с. Земенци със секретар Васил Георгиев. Районният комитет издаваше свой печатен орган «Национално освобождение», от бр. 4 под заглавие «Селска защита» и приложение на в. «Бюлетин», излязъл 3 броя, редактиран от Йордан Сарафов. Тези вестници повдигаха духа на добруджанското население, разясняваха линията на партията за въоръжена борба.

³³ АМВР, об. 13668, л. 1—5.

³⁴ П а к т а м.

³⁵ История на град Толбухин, С., 1968 г., стр. 438.

³⁶ П а к т а м.

Активизираха своята дейност и партийните организации във Варненско и Провадийско. Окръжният комитет на БРП подпомагаше районните комитети в гр. Провадия и селата Новградец (сега с. Суворово) със секретар пламенния младежки и партиен ръководител Здравко Бомбов, Новаково със секретар Йордан Едрев, Аврен със секретар Михо Лефтеров, Рудник със секретар Желю Дойчев и с. Партизани със секретар Иван Карагяуров. По-масово участваха във въоръжената съпротива селата Кипра, Аврен, Водица, Новаково, Солник, Дюлино, Николаевка, Слънчево, Раковец (Гроздево), Новградец и др.³⁷

Известна активност проявиха и бойните групи в гр. Варна. На 29 април 1943 г. на гара Варна бяха изрязани въздушните спирачки на 14 товарни немски вагони, които станаха негодни за движение.³⁸ По-дребни саботажни действия се извършваха и от бойните групи в индустриалния район на гр. Варна.

За подобряване на партийната работа и разрастване на антифашистката съпротива в окръга имаха значение връзките на окръжния комитет с ЦК на партията. Инструкторите на ЦК на БРП Стоян Караджов и Никола Георгиев все по-често посещаваха гр. Варна и Добрич и разясняваха курса на партията за въоръжена борба.³⁹

Сталинградската битка даде нов импулс на революционните борби във Варненския край, окуражи народните маси, вдъхна им вяра в близката победа. В същото време обаче жестокият полицейски терор, големите процеси, арести и интернирвания внесоха объркване и смут в редовете на една част от кадрите на варненската окръжна организация. Някои от тях трудно се включваха в борбата, не даваха личен пример за осъществяване на дело новия курс на партията въпреки многократните покани и предупреждения за изключването им от партийните редове. Те предпочитаха концлагерите и затвора пред суровия и пълен с неизвестности нелегален живот, отказваха да отидат в партизанските чети. На дело те не разбираха характера и историческата мисия, която имаше да играе Отечественият фронт.

Срещу всички тези прояви на пасивност, на десен уклон и капитулантство ОК на партията водеше неотстъпна борба. В позива, издаден през март 1943 г. по повод завземането на гр. Харков от германските войски и озаглавен «Да бъдем бодри на поста си», окръжният комитет обръщаше сериозно внимание на малодушните и паникьорите: «Който хленчи и се обърква и при най-малките трудности, той не е комунист. Комунистът не пада духом и при най-тежките трудности, защото той трябва да има ясна представа, той вижда (трябва да вижда) по-далече от заобикалящата го среда. Само така той може да бъде водач на масите.»⁴⁰ Вместо да хленчим и падаме духом, трябва на дело да осъществяваме Отечествения фронт, защото «... това е думата на движението. Това е думата на Г. Димитров».⁴¹ В друг позив, озаглавен «Патриоти, не се давай-те в ръцете на врага», издаден през май 1943 г., окръжният комитет на БРП подложи на остра критика онези комунисти, които от страх и малодушие се предават доброволно в ръцете на врага, за да бъдат изпрате-

³⁷ МРД — Варна, Демир Борачев, спомени, инв. № 987, л. 9.

³⁸ АМВР, об. 2162, л. 196.

³⁹ МРД — Варна, Демир Борачев, спомени, инв. № 987, л. 5.

⁴⁰ ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 121, л. 1.

⁴¹ П а к т а м, ф. 128, оп. 1, а. е. 3, л. 1.

ни в концлагер. «Все още се намират наивници, които считат, се казва в позива, че вълкът може да стане овца, че зверът може да стане кротко домашно животно. Жестока измама, тежко заблуждение, заради което наивниците жестоко плащат в лагерите, по затворите и на бесилките. . . Да не се даваме в ръцете на врага, а да се наредим в смелите редове на народните четнически отряди.»⁴² Малко по-късно щабот на Х ВОЗ отпрати позив до колебливите комунисти, озаглавен: «С кого сте?» В него се изтъкваше мястото на гр. Варна като силна българска и немска военна база и се посочваха задачите на варненските комунисти в борбата им срещу коварния и добре въоръжен народен враг. Критикуваха се ония стари партийни членове, които изтъквайки най-различни «обективни» причини, не се включваха в борбата. «Историята е разтворила светли страници и иска от нас да запишем героични дела. Страхът днес е подлост, бездействието — измама, великото дело иска велика готовност за жертви, да съберем всичкото си мъжество, да запалим в душите си пламъка на народните синове, да стегнем редовете си като верни войници на нашия славен отряд, да поведем народа си, обединен в Отечествения фронт, на смела освободителна борба.»⁴³ Разбира се, поради трудностите на нелегалния живот не всички позиви на ОК на партията и щаба на Х ВОЗ достигаха до комунистите, ремсистите и честните патриоти. Много от тях оставаха като добро пожелание, без да могат да изиграят своята мобилизираща роля за разрастване на революционната борба.

На 24 май 1943 г. полицията извърши частични блокади на градовете Варна, Шумен и Добрич.⁴⁴ Бяха набелязани и някои обекти в селските райони. Същия ден полицията блокира дома на Добри Стоянов от с. Кичево, баща на нелегалните Стоян Добрев—Странджата и Иван Добрев. По време на блокадата в къщата се намираха ръководителите на партизанското движение във Варненския край — Демир Борачев — политкомисар на зоната, и Иван Добрев — зам.-командир на Х ВОЗ. Те успяха да се измъкнат невредими от обкръжението и въпреки упоритото им преследване от полиция и войска се укриха в близката гора.

Две седмици по-късно, на 7 юни с. г., група партизани от варненската чета се натъкнаха на нощна полицейска засада в района на с. Засмяново.⁴⁵ Използвайки тъмнината, нелегалните успяха да се спасят и укрият.

През есента на 1943 г. окръжният комитет на партията продължи да разобличава привържениците на десния уклон. Бяха издадени още два позива, озаглавени: «Да турим край на бездействието»⁴⁶ и «Против «доброволците» интернирани (Да разобличаваме капитулантите)».⁴⁷ В първия позив, след като се даваха примери на проявената саможертва от Г. Григоров, Г. Петлешев, Стойко Ив. Пеев, Гроздю Желев, Цоню Тодоров и други народни борци, се казваше категорично, че хленчещите, манкиращите, паникьорите и умниците ще бъдат изхвърлени от редовете на партията. «Тяхното място не е в редовете на славната освободителна борба. Да подадем братски ръка на всички народни борци, които

⁴² ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 121, л. 1.

⁴³ Пак там, а. е. 114, л. 1.

⁴⁴ АМВР, об. 14022, л. 3.

⁴⁵ Пак там.

⁴⁶ ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 121, л. 1.

⁴⁷ Пак там, ф. 128, оп. 1, а. е. 3, л. 1.

за народната свобода са годни да пожертвуват всичко лично — спокойствие, дом, близки — и са готови да пожертвуват живота си.» Във втория позив ОК на партията остро критикуваше «доброволците» в концлагерите, които правеха това под страх от тежкия нелегален живот, страх пред трудностите и бягство от народното дело. «Издигаме глас всеки повикан или «отпускар» от Св. Врач да бъде предупреждаван и ако не изпълни заповедта на партията, да бъде изключен от нейните редове или разобличаван пред народа.»⁴⁸ По-късно за разобличаване на капитулантите и привържениците на десния уклон спомогна статията на в. «Работническо дело», озаглавена «Безпощаден бой по десния опортюнизм».⁴⁹

Провежданата агитационно-разяснителна работа на партията изигра известна роля за раздвижване на кадрите от Варненски партиен окръг. Редица активисти на партията от гр. Варна и селските райони активно се включиха в борбата като ятаци, помагачи, а по-късно излязоха и в нелегалност. Въпреки тежките удари на врага и пораженията, които нанесе десният уклон, варненската градска организация намери сили в себе си. На мястото на осъдените и интернираните тя включваше на активна работа нови революционни борци, опирайки се главно на партийните организации и групи в индустриалния район. Наред с това окръжният комитет на партията насочи усилията си, за да създаде силни бази в селата Кипра, Новаково, Аврен, Изгрев, Камчийския район и редица села в Добруджа.

След Сталинградската битка партизанското движение в страната навлезе в нов етап. Съществуващите партизански чети започнаха да се масовизират, да прерастват в партизански отряди. Разширяваше се мрежата от ятаци и помагачи, активизираха своята дейност и бойните групи. Всичко това изискваше нова организационна форма на партизанското движение.

По решение на ЦК на БРП партизанските части се обединиха в една народноосвободителна въстаническа армия (НОВА).⁵⁰ През март—април 1943 г. цялата страна беше разделена на 12 въстанически оперативни зони (ВОЗ) начело с Главен щаб на НОВА. Борбата във всяка въстаническа оперативна зона се ръководеше от военно ръководство-щаб на зоната.⁵¹ Варненският партиен окръг, който обхващаше територията на бившите Варненска, Провадийска, Добричка (Толбухинска), Балчишка, Генералтошевска и Тервелска околия, беше определен отначало за IX, а впоследствие за X ВОЗ.

През февруари 1943 г. ЦК на партията изпрати подробна инструкция за подготовката на въоръженото въстание. С писмо ЦК на БРП натовари секретаря на ОК на партията във Варна Ламбо Теолов (Петър) за комендант на зоната.⁵²

През август 1943 г. в гр. Добрич се проведе заседание на ОК на партията, на което присъствуваха Л. Теолов, Д. Борачев, Я. Костов и Милка Пеева. На него се разгледа директивата на ЦК на партията, донесена от члена на ОК Янко Костов, за разделяне на страната на 12 въстанически оперативни зони. На заседанието се взе решение да се изградят

⁴⁸ ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 121, л. 1.

⁴⁹ В. «Работническо дело», бр. 1 от януари—март 1944 г.

⁵⁰ Н. Горненски, цит. съч., стр. 137.

⁵¹ П а к т а м, стр. 138.

⁵² МРД — Варна, Ламбо Теолов, спомени, инв. № 988, стр. 1.

бойни групи, като се включат в тях и безпартийни патриоти, да се активизира работата в Отечествения фронт. Някои членове на комитета, по-точно Янко Костов, напълно преодоляха колебанието и съмнението по отношение курса на партията. След отиването му в София и станалите срещи с членове на Политбюро на партията Я. Костов коренно промени позициите си. Изяснено му бе, че решенията на ЦК на партията за засилване на въоръжената борба са в пълна сила и за варненската окръжна организация на БРП. От този момент до неговото арестуване през май 1944 г. Янко Костов работи всеотдайно с цялата си кипяща енергия и партийна страст на кален в борбите революционер за осъществяване курса на партията за въоръжена борба, за подготовката на въоръженото въстание.

По решение на ЦК на БРП за командир на Х ВОЗ беше определен секретарят на ОК на партията Л. Теолов (Петър), а за политкомисар Демир Борачев (Чичо). На това заседание ОК на партията определи останалите членове на щаба на зоната, която беше разделена на 3 военни района. За заместник командир на зоната беше определен Иван Добрев — Странджата; първи оперативен район с щаб в състав: Иван Добрев — Странджата — командир, Коста Парашкевов (Слави) — политкомисар, Атанас Александров — Герчо — началник щаб; втори Добруджански оперативен район с щаб в състав: Добри Ат. Орлов — командир, Николай Бояджиев (Валентин) — политкомисар и Георги Сотиров (Асен) — началник щаб. За командир и политкомисар на трети Камчийски район беше определен Михаил Костов (Владимир). Малко по-късно, в началото на 1944 г., за пълномощник на ЦК на БРП за Х ВОЗ беше определен Димитър Ганев.

Създаването на Х ВОЗ със седалище Варна придаде по-организиран и целенасочен характер на въоръжената борба във Варненския край. Чрез изградените три оперативни района ОК на БРП успя да обхване и организира по-добре партийните и ремсовите организации, да активизира работата в отечественофронтовските комитети.

На 10 август в с. Козлодуйци беше насрочена партийна конференция на нелегални дейци в Добруджа, за да се изгради II Добруджански военен район и да се разобличи дясноопортюнистическото схващане, че в Добруджа няма условия да се развие партизанско движение. Полицията узна за подготовката на съвещанието и направи всичко възможно да обезглави антифашистката съпротива в Добруджа, като убие партийните ръководители в този район. На 9 август на път за с. Фашкџан, Добричко, в покрайнините на гр. Добрич Николай Бояджиев и Георги Сотиров се натъкнаха на полицейска засада. Врагът откри стрелба без предупреждение, уби Георги Сотиров и рани тежко Николай Бояджиев. Последният, макар и да беше загубил много кръв, успя да се укрие и спаси в града. С помощта на верните си ятаци той възстанови силите си и впоследствие се прехвърли в Каварненския район.⁵³ По време на престрелката секретарят на ОК на партията и членовете на комитета Д. Борачев и М. Пеева се намираха на 10—15 крачки от засадата. За кратко време те успяха да се придвижат към с. Айорман и в една малка горичка да се укрият. След това те отидоха в Батовата гора, където партийната организация в с. Новаково ги свързва с останалите нелегални дейци.⁵⁴

⁵³ АМВР, об. 2162, л. 131; също ОПА — Варна, Николай Бояджиев, спомени.

⁵⁴ МРД — Варна, Демир Борачев, спомени, инв. № 987, л. 14.

Гибелта на Георги Сотиров беше тежка загуба за революционното движение в Добруджа.⁵⁵ В негово лице партията загуби верния син на Добруджа, смелия конспиратор и прекрасен другар. Врагът го изтръгна от борбата в момент, когато той можеше да развие голяма дейност като началник щаба на втори Добруджански военен район. По повод неговата смърт ОФ издаде некролог.⁵⁶

След убийството на Г. Сотиров полицията предприе масови арести в Добруджа. Бяха задържани много ятаци на нелегалните: Желю Иванов Драгиев, Ради Керанов Радев, Александър Русев Парзулов, Новак Драгиев Желев, Иван Колев Иванов от с. Поручик Гешаново, Добричко; Жеко Илиев Генов, Петър Господинов Желязков, Генчо Дим. Генов, Станчо Колев Иванов от с. Жигларци и още 13 души от Добричко и Тервелско.⁵⁷ От гр. Добрич бяха арестувани редица ръководни дейци като Стоян Николов (Казака), Цонко Стефанов, Тодор Д. Антонов и др. Някои от арестуваните комунисти не показаха пред полицията морална издръжливост и здрава идейно-политическа закалка. Те не издържаха инквизициите и подписаха колективна декларация, че се отказват от партията. В писмото си до тях ОК на партията остро осъди капитулантската им позиция, изпращайки им контрадекларация. Бюлетинът на окръжния комитет излезе с уводна статия, в която се разобличаваха капитулантите пред комунистите и трудещите се от целия район.⁵⁸ Част от арестуваните комунисти осъзнаха грешката си и подписаха контрадекларация, с което излязоха с чест пред комунистите от окръга. Врагът не пощади капитулантите. През ноември 1943 г. шуменският военно-полеви съд осъди на дългогодишен затвор 12 комунисти от Добруджа. По същия процес бяха осъдени Николай Бояджиев, получил смъртна присъда, и Добри Ат. Орлов — доживотен строг тъмничен затвор.⁵⁹

През есента на 1943 г. чрез предателство бяха провалени два селски партийни района — Кадиевски, Добричко, и Новаковски, Варненско, със секретари Съби Киров Събев и Йордан Едрев. Това беше тежък удар на партийната организация. Благодарение на твърдото държане на арестуваните пред полицията провалът беше ограничен. Шуменският военно-полеви съд издаде смъртна присъда на Демир Борачев (като нелегален) и осъди на доживотен затвор Мирю Едрев и Съби К. Събев, а Марин Ив.

⁵⁵ Георги Константинов Сотиров е роден на 28 февруари 1909 г. в многочленно работническо семейство в гр. Каварна. От малък той се сблъсква с мизерията и глада. Като войник в румънската армия Г. Сотиров минава границата и се установява в гр. Варна, където се свързва с работническото движение. През 1932 г. отива в гр. Шумен, за да отбие военната си повинност. Скоро заема централно място в нелегалната военна организация, ръководена от БКП. Попаднал в ръцете на врага, Г. Сотиров е осъден на смърт, впоследствие смъртната присъда е заменена с доживотен затвор. Прекарва 8 години във фашистките затвори. След излизането си от затвора се включва активно в борбата и още през есента на 1941 г. минава в нелегалност, отдавайки се на революционната борба. В качеството си на началник щаб на втори Добруджански военен район Г. Сотиров обикаля Добруджа, укрепва партийните и ремсовите организации, изгражда ОФ комитети. На 9 август 1943 г. в покрайнините на гр. Добрич (Толбухин) попада в полицейска засада и загива геройски на своя боен пост.

⁵⁶ АМВР, об. 13688; също МРДБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 275, л. 1.

⁵⁷ АМВР, об. 20720, л. 236.

⁵⁸ МРД — Варна, Демир Борачев, спомени, инв. № 987, л. 15.

⁵⁹ АМВР, об. 20720, л. 6.

Ганев и Йордан Едрев на 15 години затвор.⁶⁰ Тогава минаха в нелегалност Мирю Едрев и Радка Владева.

През лятото и есента на 1943 г. щабът на Х ВОЗ издаде редица документи, които подпомогнаха разрастването на партизанското движение и разширяване на другите форми на масова антифашистка съпротива. Бяха издадени и разпространени на територията на зоната важни централни и местни партийни документи. Окръжният комитет на партията организира издаването на бюлетин. На циклостила на ОК на БРП самоотвержено работеха другарите Кина Г. Костова, Жечка Карамфилова и Христо Добрев.⁶¹ Бяха отпечатани много директивни материали и позиви с най-актуално значение за борбата. Най-напред бяха издадени документите: «Какво трябва да знае всеки народен четник»⁶² и «Какво трябва да знае всеки революционер».⁶³ Освен това бяха размножени и разпространени издадените от Главния щаб на НОВА «Устав на партизанските дружини»⁶⁴ и «Характер, организация и задачи на народноосвободителното партизанско движение».⁶⁵ В тези документи се уясняваха основните задачи, структурата, вътрешната организация и формите на борба. Там беше поместена и партизанската клетва, в която се казва: «В името на българския народ и неговата свобода заклевам се, че ще се боря с оръжие в ръка за народна свобода под знамето на Отечествения фронт, като не пожалья живота си в народната борба срещу фашистките поробители и народните изедници и предатели.

Предателството и измяната на народното дело считам за най-черно престъпление, наказуемо със смърт».⁶⁶

Освен това варненските комунисти и ремсисти разпространиха «Директива за изграждане на Отечествения фронт»,⁶⁷ позив от българската интелигенция при Отечествения фронт,⁶⁸ позив на ЦК на партията от октомври 1943 г.,⁶⁹ писмо на ЦК на БРП от 26 ноември 1943 г.⁷⁰ и открито писмо на ЦК на РМС до всички членове на РМС.⁷¹ Наред с тези централни материали ОК на партията издаде и разпространи редица позиви, между които: «Фашизмът беснее»,⁷² «Да внимаваме, да бдим», «Да не позволим мобилизацията»,⁷³ «Доклад по организационната работа

⁶⁰ МРД — Варна, инв. № 1986, Следствено дело № 618 от 1943 г.; също АМВР, об. 1749, л. 1.

⁶¹ Печатницата на ОК на партията, която се състоеше от пишеща машина и ротативен циклостил, функционира от есента на 1942 г. до края на май 1943 г. В плевнята на Добри Стоянов от с. Кичево — баща на двама нелегални функционери Стоян и Иван Добреви — беше подготвено скривалище за укриване на циклостила. След завързалата се престрелка между нелегалните Иван Добрев и Демир Борачев на 23 май 1943 г. фашистката власт интернира цялото семейство на Добри Стоянов. След няколко месеца Жечка Павлова (дъщеря на Добри Стоянов) пренесе циклостила в къщата на Янко Костов, член на ОК на БРП. Вж. по-подробно Г. Пенчев, Нелегални печатници на партията, С., 1965 г., стр. 451—453.

⁶² ЦПА, ф. 128, оп. 1, а. е. 1; също МРД — Варна, инв. № 529.

⁶³ МРДБ, инв. № 1304.

⁶⁴ ЦПА, ф. 128, оп. 1, а. е. 11, л. 3.

⁶⁵ МРД — Варна, инв. № 1555; също ЦПА, ф. 128, оп. 1, а. е. 11, л. 3.

⁶⁶ П а к т а м.

⁶⁷ П а к т а м, инв. № 730.

⁶⁸ П а к т а м, инв. № 2427.

⁶⁹ П а к т а м, инв. № 1067.

⁷⁰ П а к т а м, инв. № 1433.

⁷¹ ЦПА, ф. 55, оп. 2, а. е. 2.

⁷² П а к т а м, ф. 12, оп. 1, а. е. 123, л. 1.

⁷³ П а к т а м, а. е. 120, л. 1.

на партията»,⁷⁴ «Към добруджанското население», «Организация и форми на борба на Отечествения фронт» (написан от Л. Теолов).⁷⁵ В последния позив ОК на партията изясняваше ролята и мястото на Отечествения фронт в антифашистката съпротива. «Само солидна всенародна мрежа от комитети на ОФ с едно централно ръководство ще ускори и тласне борбата на целия народ против поробителите и ще мобилизира на дело всички антифашистки сили», се казва в позива.⁷⁶

За да набави достатъчно средства за революционната борба, ОК на ОФ във Варна отправи апел до всички честни патриоти, като ги призова да подпомогнат общонародната борба.⁷⁷ На апела на ОФ се отзоваха редица честни патриоти от средите на лекарите, адвокатите, занаятчиите и др. Щабът на зоната разпространи сред населението от Варненския край позива «Да наказваме предателите»,⁷⁸ в който се призоваваха гражданите и селяните да закрилят народните партизани, да ги подпомагат в общата им борба, да ненавиждат и наказват народните предатели. Щабът на зоната размножи и разпространи статията на В. И. Ленин «Задачите на отрядите на революционната армия»,⁷⁹ която изигра важна роля за въоръжаването на варненските комунисти с тактиката на революционните отряди и формите на борба. За обогатяване на партизанската тактика спомогнаха и материалите «Изкуство на партизанската война»,⁸⁰ «Двадесет години от Септември», «Доклад за международното положение»,⁸¹ «Речта на Сталин, произнесена на 7 ноември 1943 г. по случай 24-та годишнина на ВОСР» и статията «Сталинското учение за войната» и др.⁸² Всички тези материали спомогнаха да се уясни пред варненската окръжна организация на РП и РМС курсът на партията за въоръжена борба, да се осветли партизанската тактика, да се нанесе удар на дясноопортюнистическия уклон, който се проявяваше в гр. Варна, Добрич и други селища на окръга.

След провала в Добруджа, станал след убийството на Георги Сотиров, ОК на партията реши да укрепи районния комитет в гр. Добрич. Същият беше обновен, като на мястото на Димитър Костадинов за отговорник на градската организация беше избран Стефан Бербенков, а на мястото на Цонко Стефанов за отговорник на селските организации — Иван Ангелов. За секретар на РМС беше определен Максим Т. Попов.⁸³ Градската партийна организация в гр. Добрич активизира дейността си, като включи нови членове. Бяха изградени 5 партийни групи в състав: първа група Димитър Бошнаков — секретар — и членове Ангел Илиев, Белчо Атанасов и Пеню Велев; втора група Марин Костадинов — секретар — и членове Георги Баръмов, Бончо Андреев; трета група Георги Господинов — секретар — и членове Атанас Христов, Ботю Даскалов; четвърта група Васил Георгиев и Атанас Николов и пета група Милан Статев — секретар — и членове Янко Димитров, Недко Ст. Михайлов и Иван Гинчев.⁸⁴

⁷⁴ ЦПА, ф. 55, оп. 2, а. е. 117, л. 3—7.

⁷⁵ Пак там, а. е. 118, л. 1.

⁷⁶ Пак там.

⁷⁷ Пак там, ф. 68, оп. 1, а. е. 1.

⁷⁸ Пак там, ф. 128, оп. 1, а. е. 1, л. 1.

⁷⁹ Пак там, а. е. 2, л. 9—10; също МРД — Варна, инв. № 530.

⁸⁰ МРД — Варна, инв. № 1700.

⁸¹ Пак там.

⁸² ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 119.

⁸³ АМВР, об. 13668.

⁸⁴ Пак там.

През ноември 1943 г. на нелегално съвещание в с. Земенци, Добричко (в дома на Герга Станкова), ръководено от Д. Борачев, стана попълване на втори Добруджански оперативен район. В щаба на района влязоха: Добри Атанасов-Орлов, командир, Николай Бояджиев (Валентин), политкомисар, Стефан Макаров, заместник командир, и Йордан Сарафов (Дядката), заместник политкомисар.⁸⁵

След Сталинградската битка и отпадането на Италия от силите на Оста управляващите фашистки среди у нас признаваха видимото активизиране на революционните сили, повишения дух на трудещите се в страната. В полицейския доклад за политическото и икономическото състояние на Варненски окръг от септември 1943 г. открито се признаваше съществуващото разколебаване на населението в победата на фашистка Германия. «Населението в града ни в голямата си част е обезверено в крайната победа на Германия, лесно се поддава на настроения.»⁸⁶ Селяните от някои варненски села, като Ботево, Крумово, Николаевка и др., се признаваше в доклада, бяха загубили вяра в местната власт и масово подпомагаха нелегалните. В официални документи фашистката власт признаваше чувствителния подем на партизанското движение. В писмо на Министерство на вътрешните работи и народното здраве от 21 септември 1943 г. до областните полицейски началници се казва, че «... саботажните и терористически актове се разрастват и смущават духа на населението и нормалния живот в страната» и че «тия партизански отряди се явяват като ядки и предшественици на по-големи политически формации.»⁸⁷

На състоялата се на 27 септември в София конференция на областните полицейски началници беше направена констатация за разрастване на партизанското движение, за активизиране на комунистическата пропаганда.⁸⁸

От засилената комунистическа дейност беше обезпокоен и областният полицейски началник в гр. Шумен. «Досега спокойна и Шуменска област стана обект на активна комунистическа дейност», се казва в писмото му от 8 октомври 1943 г. до началниците на околийските управления.⁸⁹ Полицията взе строги мерки и си постави за цел да залови нелегалните функционери, да разгроми двете партизански чети, действащи на територията на зоната, да разстрои организациите на БРП и РМС, като главният удар бъде насочен срещу Отечествения фронт. Въведе се строг полицейски час. От 19 до 5 часа сутринта се забраняваше движението на населението извън населените места и се даваше право на полицията да стреля без предупреждение.⁹⁰ В общините и кметските наместничества беше установено непрекъснато нощно дежурство, като на всеки два часа се даваха сведения за станалите произшествия.⁹¹

Безогледният фашистки терор, изразяващ се в масови арести, интернирвания, съдебни процеси и убийства на активни антифашисти, не можа да сломи волята за борба на трудещите се във Варненския партиен

⁸⁵ МРД — Варна, Демир Борачев, спомени, инв. № 987.

⁸⁶ АМВР, об. 2079, л. 7.

⁸⁷ ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 1288, л. 18.

⁸⁸ Пак там, а. е. 1299, л. 18.

⁸⁹ АМВР, об. 12537, л. 194.

⁹⁰ Пак там, об. 12596, л. 286.

⁹¹ Пак там, об. 12537, л. 194.

окръг. Окръжният комитет на партията и щабът на Х ВОЗ предприеха решителни мерки за засилване на партизанското движение, за създаване на гъста мрежа от ятаци и помагачи, за изграждане на скривалища и бункери във всички краища на зоната.

Съществуващата още през 1942 г. камчийска чета в района на селата Дюлино и Солник, ръководена от смелия младежки ръководител Андрей Стойков Премянов, активизира своята дейност. През лятото на 1943 г. щабът на зоната определи за боен и политически ръководител на четата Михаил Костов. Четата се снабдяваше с храна и се укриваше във верните ятаци Христо Иванов-Чеката от с. Дюлино, дядо Филю от с. Солник и др. В обора на Хр. Иванов беше подготвено скривалище, където четата презимува през студените месеци на 1942/1943 г.

През лятото на 1943 г. беше сформирана варненската чета, действаща на север от Варна с постоянни бази горската местност «Батовата» и гората на с. Кипра, Варненско. Тя се оглавяваше от смелия партизански командир Иван Добрев (Странджата). В състава на четата влизаха около 10—15 партизани, някои от които с голям политически и боен опит, като: Атанас Александров (Герчо), партизанин още от есента на 1941 г. в четата на Г. Петлешев, а сега началник щаб на Първи варненски оперативен район, Коста Парашкевов (Слави), политкомисар на първи оперативен район, и др. Четата си беше създавала солидни бази в много села на Варненска и Добричка околия, най-силна от които беше тази в с. Кипра. За набиране на оръжие, храна, за намиране на нелегални квартири много помогнаха районните комитети на партията в с. Новградец (Суворово) със секретар Здравко Бомбов, впоследствие Георги Василев, и в с. Новаково — Йордан Едрев.

В Батовската гора беше изграден бункер, където четата прекара през зимата на 1943—1944 г. Най-сигурна база на четата беше с. Кипра. Там бяха подготвени скривалища в дома на Г. Василев, на селския говедар Хюсеин Говедаров, а в кипренската гора беше изкопан друг бункер. Четиридесет семейства от с. Кипра бяха заангажирани в помощ на партизанската чета. Бяха завербувани верни ятаци и от други селища на Варненска околия: родителите на Атанас Александров (Герчо) от с. Крумово, братята Атанас, Мирю и Йордан Едрев от с. Новаково, Христо Гинчев от с. Чернево, Паско Радулов, цялото семейство на Димо Стоянов и Хюсеин Мехмедов от с. Новградец (Суворово), Димитър Желязков и Стати Йорданов от с. Водица, Илия и Стати Петрови от с. Засмяново, Иван Русев, Георги Александров, Йордан Тодоров, Дичо Иванов, Желязко Томов от с. Николаевка, Кателия Стаматов, Жеко Банков, Иван Георгиев от с. Ген. Киселово, семейството на Добри Стоянов от с. Кичево, Велико Илиев, Димитър Добрев от с. Изгрев, Тодор Кателиев, Васил и Мария Вълкови от с. Слънчево и много други. Постоянни ятаци от Добричка околия бяха: бай Тодор и буля Станка от с. Царевец, Радка и Стефан Макарови от с. Карамурад (сега с. Златия), Иван Манушев от с. Одринци и много други от селата Долина, Росеново и др.⁹²

Варненската чета развиваше голяма политическа работа сред населението. Иван Добрев, Атанас Александров, Коста Парашкевов и др. обикаляха селата на Варненска и Добричка околия, създаваха партийни и ремсови организации, провеждаха смели бойни акции, разнасяха правдивото слово на партията и повишаваха духа на трудещите се.

⁹² МРД — Варна, Демир Борачев, спомени, инв. № 987.

В резултат на организаторската работа на ОК на партията и щаба на зоната през есента на 1943 г. към партизанската чета се отправиха: Радка Владева (Степанич), Мирю Едрев, Иван Гологачев, Михаил Иванов, Васил Белев (Занко), Паунка Гиндова, Зюмбилка Николова, Здравко Бомбов и др.

През декември 1943 г. варненската чета, подпомогната от бойните групи във варненските села, проведе няколко смели акции. На 11 декември група партизани, подпомогнати от местната партийна организация в с. Новаково, нападнаха кметското наместничество и убиха кметския наместник Димитър Хр. Димитров, отявлени фашист.⁹³ Акцията завърши успешно, но на другия ден бяха извършени арести на комунисти и ремсисти от селото, беше претърсен целият район. След два дни, на 13 декември, партизанска група нападна общината в с. Николаевка, взе наличното оръжие, хвърли бомба в общината и стреля по прозорците на къщата на кмета наблизо до общинския дом.⁹⁴ Тези две акции смъртно изплашиха фашистите и повишиха духа на населението от този район.

На 12 декември 1943 г. под ръководството на Костадин Иванов (Дичо), член на ОК на РМС, смелите ремсисти Стефан Йовчев и Христо Узунов проведоха бойна акция в мъжката гимназия. Въпреки съпротивата на нощния пазач ремсистите изпълниха замислената акция. По стените на стълбището и в учителската стая те написаха с черна боя лозунгите: «На борба срещу фашизма, за хляб и мир», «Честно народно учителство, обединявайте се за борба срещу фашизма» и др.⁹⁵ В главната книга беше написан следният текст: «Откогато се създаде държавната организация «Бранник», ученическите дружества престанаха да съществуват».⁹⁶ От канцеларията на гимназията бяха взети две пишещи машини и укрити в къшката на Хр. Узунов, предназначени за печатната база на ОК на РМС. Тази акция се проведе прибързано, без знанието на окръжния комитет на партията. Полицията взе бързи мерки с цел да залови участниците в трите бойни акции. На 19 декември беше проведена блокада на гр. Варна и целия Варненски район.⁹⁷ Това съвпадна с излизането на Здр. Бомбов в нелегалност. До отвеждането му в партизанската чета той е трябвало да се укрива в къшката на Хр. Узунов, отстоящ близо до варненския затвор. На 19 декември рано сутринта къшкът, в който се укриваше Здр. Бомбов, беше блокиран. Завърза се неравен бой. След като изстреля всичките си патрони, верен на партизанската си клетва, с последния куршум той се самоубива. Смъртта на Здр. Бомбов беше тежък удар за революционното движение в Х ВОЗ. От бойните редици на партията и РМС излезе с ореола на безсмъртните пламенният и до смърт предан на делото районен секретар на партията Здравко Бомбов. По този повод народните четници издадоха другарска жалейка, в която се казва: «Ние, твоите другари, даваме свещена клетва, че ще продължим борбата за изгонването на германците и техните продажни кучета с народната мъст, всичкото мъжество и с всичката смелост на свободолюбивостта на българина, че ще водим народа честно в неговата борба за освобождение, че ще бъдем твърди и смели и до последния куршум в боя ще си спом-

⁹³ АМВР, об. 12596, л. 341.

⁹⁴ Пак там, л. 316, 318.

⁹⁵ Пак там, об. 12731, л. 14.

⁹⁶ Пак там.

⁹⁷ В. «Варненска поща», бр. 8918 от 20 декември 1943 г.

няме за свидните жертви, за тебе, свидно чедо на народа ни, починал тъй рано в неравната борба.»⁹⁸

Намиращият се в къшката заедно със Здравко Бомбов Тодор Събев Ангелов от гр. Добрич беше заловен от полицията и подложен на жестоки инквизиции.⁹⁹ Започна големият провал на РМС в средните училища и Търговската академия — Варна. В ареста попадна целият ремсов актив. През полицейските инквизиции преминаха около 120 ремсисти.¹⁰⁰ Фашисткният съд осъди смелите ремсисти Стефан Йовчев, член на ОК на РМС и отговорник на ремсовата организация в училищата, и Христо Узунов на смърт, а други 28 души на дългогодишен затвор.¹⁰¹ Беше нанесен тежък удар на РМС в учебните заведения на гр. Варна. Врагът успя да разкрие членовете на ОК на РМС Иван Чочев, Стефан Йовчев, Костадин Ив. Атанасов и Марин Михайлов. От арест се спаси само нелегалната Милка Пеева — секретар на окръжния комитет на РМС.¹⁰² В ръцете на врага попаднаха и членовете на трите районни комитета на РМС във Варна със секретари: първи район — Стефан Йовчев, втори район — Марин Михайлов и трети район — Иван Чочев.¹⁰³ Беше разкрит и подведен под съдебна отговорност общоученическият ремсов комитет в гр. Варна в състав: Петър Ласков Димитров, Димитър Александров, Тодор Ненов, Величка Върбанова, Велчо Иванов и Стефан Йовчев — отговорник на комитета. В затвора попаднаха почти пълните състави на ученическите комитети на РМС, както следва: в мъжката гимназия — Велчо Иванов, секретар, Руси Димитров, Димо Великов, Асен Добрев и Стефан Гочев, в столарското училище — Димитър Александров, секретар, Марко Ст. Марков и Кочо П. Кочев, в търговското училище — Петко Жеков Тишев, Петър Ласков Желев, Георги Люцканов и Димо Ив. Стойлов, в техническото училище (сега Строителен техникум) — Стамат Г. Стаматов, секретар, Петко Милев Копчев и Тодор Г. Попов, в девическата гимназия — Ганка Стоянова Николова, секретар, Величка В. Върбанова и Пенка Орловска и във Висшето търговско училище — Величка Карамфилова, Софка Димитрова, Сийка Трифонова (която мина в нелегалност) и Мария Баждарова. Освен това беше разкрита и една ремсова група от индустриалния район, в която влизаха: Вълкан Стоянов, Стефан Ралев, Васил Ангелов Янев и Кирил Г. Русев.¹⁰⁴

По същото време полицията попадна по следите на нелегалните ремсови групи в казармите на гр. Варна, Добрич и Балчик. През декември 1943 г. бяха подведени под съдебна отговорност 9 моряци от флота за изнасяне на оръжие от казармата.¹⁰⁵ За пеене на съветски песни беше осъден матросът Добри Ив. Василев от морската учебна част.¹⁰⁶ Малко по-късно за революционна дейност бяха осъдени двама войници от летище

⁹⁸ ЦПА, ф. 128, оп. 1, а. е. 1, л. 1.

⁹⁹ АМВР, об. 196, л. 31, и об. 2162, л. 43.

¹⁰⁰ П а к т а м.

¹⁰¹ П а к т а м.

¹⁰² П а к т а м, об. 1660, л. 9.

¹⁰³ П а к т а м.

¹⁰⁴ П а к т а м.

¹⁰⁵ АМВР, об. 1639, л. 7.

¹⁰⁶ МРД — Варна, инв. № 1975, Следствено дело № 8 от 1943 г. на Шуменския военно-полеви съд.

Балчик.¹⁰⁷ За създаване на комунистически групи в 46-и пехотен полк гр. Добрич бяха осъдени трима войници.¹⁰⁸

През 1943 г. беше разкрита голяма комунистическа конспирация на матросите в гр. Кавала, в центъра на която бе активистът на варненската ремсова организация, бивш член на районен комитет на РМС — Димитър Савов (Такича). За да се отърве от опасния конспиратор, фашистският съд осъди Такича на смърт. В лицето на палачите той гордо заявява: «Вие ме осъждате на смърт, но вие сте мъртви много по-рано от нас. Народът ще отмъсти за нас.» Смелият ремсисд бе разстрелян в Сливенския затвор на 9 февруари 1944 г. При екзекуцията Дим. Савов се държи мъжествено и при създаденото объркване сред войниците издава команда за собствения си разстрел.¹⁰⁹

В края на 1943 г. щабът на зоната получи директива от Върховния щаб на НОВА «До щабовете на зоните, отрядите и четите в България», в която се даваха указания за действията на партизанските чети и отряди, да не се влиза в открит бой с противника, когато той има явно превъзходство и готовност за настъпателни действия, да се търси изненадата, да се разстройват действията на противника, да се заемат цели райони за постоянни и подвижни партизански бази, да се привличат в отрядите войници от армията, да се масовизират отрядите и четите, да се подобрява тяхното въоръжение.¹¹⁰ Окръжният комитет на партията и щабът на зоната разгледаха и проучиха основно този документ, който даваше яснота за бъдещата дейност на партизанските чети и отряди, осветляваше редица моменти от партизанската тактика. В подобна директива до партийните организации, изпратена през декември 1943 г., окръжният комитет на партията даде указания да се укрепят партийните организации и се изградят нови такива, да бъдат привлечени в тях най-честните и боевите елементи на работниците, селските чираци и бедняци и преданите на делото интелегенти. Партийните членове, се казваше в директивата, трябва да станат душата на Отечествения фронт, да се изградят общоселски комитети на ОФ, които да излязат в защита на селяните против ограбването, реквизирането на добитък, фуража, храните и пр.; да се масовизират народните чети, като всички застрашени дейци преминават в техните редове, да се удари решително върху теорията на десния уклон, според която във Варненския край нямало условия за развиване на партизанско движение. В директивата се даваха указания чрез смели акции «да подготвим въоръженото въстание за събарянето и унищожаването на фашисткото правителство, за изгонването на немските хитлеристки разбойници, за изграждането на народнодемократичното правителство на Отечествения фронт».¹¹¹ Огромна роля за повишаване духа на трудещите се от Варненския край изигра позивът на ЦК на БРП, в който се зовеше на «... смела и решителна борба чрез събрания, митинги и демонстрации, чрез стачки, саботаж и открити въоръжени действия за незабавното смъкване от власт на про-

¹⁰⁷ П а к т а м, инв. № 1978, Следствено дело № 24 от 1943 г. на Шуменския военно-полев съд.

¹⁰⁸ П а к т а м, инв. № 1984, Следствено дело № 110 от 1943 г.

¹⁰⁹ Н. Р а д е в, Няма мъртва земя, Документална повест за моряка Димитър Савов—Такича, С., 1971 г., стр. 65—101.

¹¹⁰ ЦПА, ф. 77, оп. 1, а. е. 7; също сб. «Въоръжената борба на българския народ против фашизма 1941—1944 г.», С., 1962 г., стр. 339—341.

¹¹¹ ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 122, л. 1.

дажното регентство и правителство, за истинско народно правителство на ОФ. . .»¹¹² През януари с. г. окръжният комитет на партията издаде и разпространи на територията на зоната два позива: «Прочетена е смъртната присъда на фашизма»¹¹³ и позив, издаден по повод бомбардировките в София и други градове на страната.¹¹⁴ В последния позив ОК на БРП призоваваше варненските работници да застанат в първите редици на народната борба, за незабавно изплащане и увеличаване на надниците, за напускане на работа от немските обекти, за саботиране и унищожаване на всичко, което служеше в тяхната разбойническа война. Малко по-късно нелегалната радиостанция «Хр. Ботев» в емисията си от 5 февруари 1944 г. изрази гневен протест срещу създаденото военно положение във Варна «. . . което означава пълно всевластие на германците във Варна и засилване на помощта, която фашисткото правителство оказва на Германия в тая престъпна война».¹¹⁵

В началото на 1944 г. във Варна пристигна Димитър Ганев, член на Политбюро на ЦК на БРП и пълномощник на ЦК на партията за Х ВОЗ, който престоя във Варна до юли с. г. Под негово ръководство и с помощта на инструкторите на ЦК на партията Стоян Караджов и Никола Т. Георгиев окръжният комитет направи задълбочена оценка на дейността си. Бяха преодолені редица слабости на варненската окръжна организация на БРП, даде се тласък на партизанското движение във Варненския край. Беше увеличен съставът на ОК на партията, като в него бяха включени: Георги Богданов (Левака),¹¹⁶ излязъл от затвора, а няколко месеца по-късно и Кръстинка Колева, която скоро след това беше интернирана и не можа да развие голяма дейност.

Окръжният комитет на партията и щабот на зоната поставиха като първостепенна задача да се масовизира партизанското движение в района на зоната. Осъществяването на задачата обаче се затрудняваше от редица обективни и субективни причини. Град Варна беше обособен като силна военновъздушна немска база. Тук бяха съсредоточени многобройната моторизирана пехота, брегова артилерия и авиация. Местната фашистка власт послушно изпълняваше волята на немското гестапо. Местните органи на Държавна сигурност бяха подсилени със сътрудници от другите области. Военните части на Шуменския, Добричкия и Разградски гарнизон бяха на разположение на полицията за сломяване на партизанското движение. Фашистката власт успя да нанесе тежки удари на окръжната партийна организация. Най-чувствителни бяха ударите върху варненската градска партийна организация. Въпреки това обаче тя намираше сили да излезе още по-закалена, да попълни редовете си от средите на работническата класа. Обстоятелството, че тези провали не засегнаха окръжния комитет на партията и щаба на зоната, окуражаваше партийните и ремсовите членове.

Поради жестокия фашистки терор партията и РМС във Варна все още не можаха да вдигнат работническата класа в града на масови революционни действия — стачки, демонстрации, отказ да се работи на германски обекти и пр. В партизанските чети участваха предимно чле-

¹¹² МРД — Варна, инв. № 1071.

¹¹³ ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 124, л. 1—2; също Сб. «Въоръжената борба. . .», стр. 420—422.

¹¹⁴ МРД — Варна, инв. № 1685.

¹¹⁵ Говори радиостанция «Хр. Ботев», С., 1951 г., т. 6, стр. 86.

¹¹⁶ МРД — Варна, Демир Борачев, спомени, инв. № 987.

нове на партията и РМС, без да бъдат увлечени масово честните безпартийни патриоти.

Въпреки тежките условия, създадени от монархо-фашистката диктатура и немското гестапо, окръжната партийна организация, ръководена от ОК, умело съчетаваеше нелегалните с легалните форми на работа. Чрез позиви и бюлетини, чрез новините, получавани по Радио Москва, Радио «Хр. Ботев», «Народен глас», и чрез живото слово БРП във Варненски партиен окръг поддържаше непосредствен контакт с широките народни маси, правилно осветляваше събитията на Източния фронт, формираше обществено мнение по вътрешното и международното положение на страната, разкриваше хищническата природа на монархо-фашистката диктатура, убеждаваше трудещите се в неизбежната гибел на фашистка Германия, посочвайки спасителния път на България — да се събори фашистката диктатура чрез въоръжено въстание и да се установи народно-демократична власт под знамето на Отечествения фронт.

В началото на 1944 г. РК на партията в гр. Добрич и щабът на втори Добруджански военен район решиха да активизират отделните подрайони на партията в Добруджа. За тази цел през януари 1944 г. в с. Иречек в дома на Злати Стоянов се проведе конференция на нелегалните и легалните дейци от източната част на Добруджанския партиен район. На конференцията се разгледа организационното състояние на партийните организации и се взе решение за укрепването им. Избра се ново ръководство на подрайона в състав: Васил Михайлов (Камен), Димитър Стойчев (Огнян), Никола Дончев (Донски), Цветан Цветанов (Радой) и Злати Стоянов (Сребрьо)¹¹⁷. Новото ръководство на подрайона се зае с готовност да заздравя партийните и ремсовите организации, да разшири мрежата на ОФ комитети, да подготви скривалища, да завербува нови ятаци, като главна база на партизанското движение в Добруджа бе определена Батовата гора. В края на февруари новото ръководство се събра на първото си заседание, проведено в дома на Димитър Ялнъзов в с. Видно. На него се взе решение да се ускори подготовката на скривалища, да се набави оръжие, като се завербуват хора от армията.

На 13 януари 1944 г. полицията успя да нанесе тежък удар на варненската партизанска чета.¹¹⁸ Група от 60 души полицаи, 15 разузнавачи и 450 войници блокира местността «Долапите» в Батовата гора на 2 км северозападно от с. Вьглен, Варненски окръг. В 9 часа сутринта фашистките шайки начело с главореза пор. Мишляков от 8-и пехотен полк откриват комина на бункера по излизащия от него дим.¹¹⁹ През комина разузнавачите и пор. Мишляков хвърлят няколко ръчни бомби. Нелегалните правят опит да излязат от входа на бункера, но са принудени да се приберат. В бункера влиза полицаи, но бива убит от партизаните. След неговото убийство от бункера излиза партизанинът Михаил Иванов (Мишела) и открива огън по противника. Изненадан в тил, той е покосен от фашистите, но трупът му е прибран от другия партизанин в бункера. Полицаята отново хвърлят в бункера 10 ръчни бомби и една мина, от което покривът на бункера пропада. Верни на партизанската си клетва, двамата народни синове Михаил Иванов (Мишела) и Васил Белев (Занко) загинаха геройски.¹²⁰ Дошлият на мястото на бункера

¹¹⁷ История на град Толбухин, С., 1968 г., стр. 452.

¹¹⁸ АМВР, об. 2081, л. 5.

¹¹⁹ П а к т а м.

¹²⁰ АМВР, об. 2081, л. 5.

полски пазач Тодор Атанасов Боев от с. Крумово, вуйчо на началник щаба на Първи варненски военен район Атанас Александров (Герчо), е убит от полицията при «опит за бягство», обвинен в сътрудничество с четата.¹²¹ В същото време четата успява да се изтегли и под ръководството на енергичния си и смел командир Иван Добрев (Странджата) в бърз марш да достигне Добруджа. Четата пристига в с. Котленци, където се укрива в сигурни ятаци. Оттам партизаните бяха отведени в с. Василево и укрити от ятаците Александър Черкезов, Иван Димитров, Ал. Гичев и др. Една част от партизаните бяха настанени в селата Челопечене, Вранино, Било и др. До пролетта партизаните прекараха в добруджанските села, укрепваха силите си, подготвяха се за нови въоръжени действия. Сред населението от Добруджа те разгърнаха активна политическа дейност, разясняваха курса на партията за въоръжена борба, укрепваха вярата на селяните в близката победа.

За разрастване на антифашистката съпротива важна роля изигра окръжно № 2 на ЦК на БРП, издадено през януари 1944 г.¹²² В него се прави дълбок анализ на съотношението на силите между двата воюващи блока, посочва се близкият и пълен разгром на фашистка Германия. За да се спаси родината от надвисналата смъртна опасност, «... партията възприема твърд курс за организиране на конкретни действия, за разширяване и засилване на борбата във всички нейни форми и във всички прояви на обществения живот с цел — незабавно смъкване днешното правителство от власт и установяване народнодемократично правителство на Отечествения фронт».¹²³ За да се стигне до победа на въоръженото въстание, ЦК на партията поставя задачата да се мобилизират силите на партийните организации, да се укрепват комитетите на ОФ като ръководни органи на целокупната освободителна борба, да се разраства партизанското движение, като се превърне в масова народноосвободителна въстаническа армия, да се организират масови акции — събрания, митинги, демонстрации, стачки и други форми на антифашистка съпротива.

През февруари 1944 г. беше получена заповедта на Върховния щаб на НОВА.¹²⁴ В нея се нареждаше да се попълнят и укрепят щабове на оперативните зони с най-преданите, смели и опитни дейци на Отечествения фронт, да се приведат в известност всички бойни сили в района на всяка зона, създаващите се бойни групи по места да прерастват в партизански чети. Определяха се също така задачите на партизанските отряди, бойните групи и ядрата във войсковите поделения. Заповедта на Върховния щаб на НОВА внесе яснота по всички въпроси на въоръжената съпротива, канализираха се действията на 12-те оперативни зони в страната. Малко по-късно Върховният щаб на НОВА отправи апел към действащото и запасното войнство в България, в който се призоваваха редовните и запасните офицери, подофицери и войници да застанат в бойните редове на Отечествения фронт и с всички сили да съдействуват за смъкването на противонародното правителство, за установяването на правителство на Отечествения фронт.¹²⁵

¹²¹ АМВР, об. 2081, л. 5.

¹²² ЦПА, ф. 1, оп. 4, а. е. 244; също сб. «Въоръжената борба на българския народ...», стр. 413—419.

¹²³ П а к т а м.

¹²⁴ МРД — Варна, Ламбо Теолов, спомени, инв. № 1852.

¹²⁵ МРД — Варна, инв. № 1042.

В началото на април 1944 г. ЦК на партията изпрати до всички окръжни и районни комитети на БРП директива, в която се даваха конкретни указания за решителни действия против всякакъв опит за окупация на България от немците и за тяхното изгонване от страната.¹²⁶

Тези няколко документа и позивът на ОК на БРП във Варна «Прочетена е смъртната присъда на фашизма»,¹²⁷ издаден през януари 1944 г., бяха размножени и изпратени на партийните организации на територията на Х ВОЗ. Те изиграха важна роля за повишаване боеспособността на партизанските чети и бойните групи, за предприемане на смели действия, нанасяне значителни удари на немската военна база във Варна, за заангажиране силите на българската армия.

На 30 март 1944 г. Николай Бояджиев, Иван Добрев (Странджата), Атанас Александров (Герчо) и Радка Владева (Степанич) били по организационна работа в с. Карабунар, Добричка околия.¹²⁸ Същата вечер в селото станала кражба на коне и полицията се вдига на крак. Рано сутринта Н. Бояджиев се отправя към с. Котленци, а тримата партизани при пресичането на шосето Добрич — Балчик са забелязани от часовая, който незабавно вдига тревога. Поощрявано от полицията, местното население от с. Попгригорово се впуска да преследва «конекрадците». Даже един преследвач на кон настига нелегалните и прави опит да ги задържи. След направеното му строго предупреждение той продължава престъпната си мисия. При това безизходно положение, за да парира потерята и осуети залавянето на партизаните, командирът на четата Иван Добрев стреля срещу упорития преследвач и го ранява. По този начин селяните и полицията се разколебават, а партизаните успяват да се доберат до Батовата гора.¹²⁹

През април 1944 г. окръжният комитет на партията издаде няколко позива: първите два по повод бомбардировките в София (единият от който беше написан от Дим. Ганев и Л. Теолов) и третият по повод изземването на хладното оръжие (ножове, брадви и др.) в някои села на Добруджа.¹³⁰

На 14 април 1944 г. щабът на Х ВОЗ изпрати окръжно до народните партизани, командирите, политическите комисари и бойците от бойните групи в района на зоната, в което се напомняше, че са част от народноосвободителната армия и трябва да останат верни на партизанската си клетва. Даваха се указания да се хвърлят във въздуха германските транспорти, техните военни обекти, да се опожаряват складовете и мандрите, защото всичко отива за фашистка Германия; да се убиват верните на фашистката власт бирници, кметове, контрольори; да се унищожават полицейските шайки и всички народни врагове.¹³¹

През периода януари—април 1944 г. ОК на БРП и щабът на Х ВОЗ извършиха голяма организаторска и агитационно-разяснителна дейност сред трудещите се от Варненския край. Бяха разпространени много позиви, апели, директиви и други агитационни материали от централно и окръжно значение, с което се извърши идейно-политическа и пси-

¹²⁶ ЦПА, ф. 1, оп. 4, а. е. 254.

¹²⁷ П а к т а м, ф. 12, оп. 1, а. е. 124.

¹²⁸ В. «Народно дело», бр. 615 от 24 август 1946 г.

¹²⁹ АМВР, об. 12534, л. 2.

¹³⁰ ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 26, л. 1, и а. е. 127, л. 1; също МРД — Варна, инв. № 1182.

¹³¹ ЦПА, ф. 128, оп. 1, а. е. 4, л. 1.

хологическа подготовка на кадрите на варненската окръжна организация на БРП за активното им участие във въоръжената съпротива. Членовете на ОК на партията и щабът на зоната вършеха апостолска работа, обикаляха селата на окръга, вербуваха нови ятаци, подготвяха се скривалища, набавяше се оръжие и храна. Бяха създадени вече реални предпоставки за масовизиране на партизанското движение, което през май 1944 г. навлезе в нов етап на развитие. И все пак най-важна роля за масовизиране на антифашистката съпротива изиграха настъпателните действия на съветската армия, която неотстъпно се приближаваше до Балканския полуостров.

Наред с въоръжените форми на борба ОК на партията и щабът на зоната направляваха масовата антифашистка съпротива на работниците, селяните и прогресивната интелигенция. Варненската работническа класа беше призована да разстройва производството, да нарушава трудовата дисциплина, да похабява и унищожава инвентара и машините и най-вече да забавя и саботира изработването на германските шалани и баржи.

След Сталинградската битка немците във Варна започнаха системно да забавят изплащането на работническите надници. На този произвол варненските работници остро реагираха. В бункерите и шаланите на военния арсенал се появили лозунги «Съюзници защо не плащате, великият Райх и ти ли закъса?»¹³² Работниците изпратиха анонимно писмо до началника на военноморските сили кап. Тонков, в което най-настойтелно искаха незабавно да им бъдат изплатени надниците. Стигна се до стачен конфликт. От името на БРС работническа делегация предяви исканията на работниците пред началника на арсенала. Въпреки заплахите и категоричния отказ, след два дни надниците на работниците бяха изплатени.¹³³ Работниците от текстилните фабрики «Цар Борис», «Текстил» и др. във Варна, фабрика «Лен» — Провадия, самоволно напуснаха работа и по този начин намаляваха и разстройваха производството.¹³⁴ Фашистката власт взе строги мерки и издаде закон за гражданска мобилизация на работниците, но и с това не се подобри трудовата дисциплина.

Селското население от Варненско, Провадийско и Добруджа изразяваше масово недоволството си от оскъдните наряди, отпускани от фашистката власт, като захар, сапун, ориз, газ, цървули, тъкани и други стоки от първа необходимост. В доклада си за април 1944 г. кметът на с. Девня (сега гр. Девня) съобщава, че в продължение на 6 месеца държавата не е отпускала нито парче сапун, нито литър газ.¹³⁵ Фашистката власт доставяше минимални количества брашно за изхранването на непродоводителното селско население. Това население беше обречено на гладно съществуване, тъй като от необходимия месечен контингент държавата осигуряваше едва $\frac{1}{5}$ част.¹³⁶ За да не умре от глад, непродоводителното население се принуждаваше да работи при богатите селяни, за да си осигури прехраната, или заемаше от тях жито при заробваща лихва. «Свидетел съм на покъртителни сцени да гледам да плачат някои

¹³² ОПА — Варна, Коста Я. Плугчиев, спомени, инв. № 245.

¹³³ П а к т а м.

¹³⁴ ОДА — Варна, ф. 681, оп. 1, а. е. 4, л. 6.

¹³⁵ П а к т а м, л. 133.

¹³⁶ П а к т а м, а. е. 11, л. 27.

от глад», пише в доклада си кметът на с. Доброплодно, Провадийско.¹³⁷ Селяните недоволствуваха от системата на реквизициите, от евтиното заплащане на реквизициите добитък, от вземането от овца по 700 грама вълна, от облагането с наряд и на дребните производители на мляко.¹³⁸ Най-голямо беше недоволството от изземването на зърнените храни на безценица. На селяните системно не стигаше прехраната и те масово прибегваха до зърното за посев, което водеше до деградация на зърнопроизводството. Бедните селяни в окръга буквално гладуваха. Някои от тях остро реагираха срещу лошото продоволствие и системата на реквизиции. Така например в телеграмата на Желю Василев от с. Сенокос, изпратена до двореца, се казва: «От три дни нямам хляб в къщи, семейството ми е от 10 членове. Поисках от кмета и комисаря, но без резултат. Моля дайте нареждането.»¹³⁹ Разбира се, телеграмата остава без последствие, а бедният селянин е обявен от фашистката власт за «неблагонадежден».

Партията използваше масовото недоволство на селяните за привличането им във формите на масовата антифашистка съпротива. Окръжният комитет на партията и щабът на Х ВОЗ отправиха много апели и позиви към селското население, като го призоваваха да не дава нито зърно на фашисткото правителство, да укрива храните и вълната, да не издължава млякото към държавата. В позив на ОК на БРП се казва: «Разбойническото правителство на цар Борис ограби безразборно вълната, млякото, то бърза с непоносими наряди да ограби житото и всичко, каквото произвеждате, за да задоволи людоеда Хитлер и неговите пълчища.»¹⁴⁰ Накрая селяните бяха призовани да не изпълняват нарядите към държавата, да провалят мобилизацията, целяща вкарването на България в Хитлеровата война. Партийните организации в селата Игнатиево, Червенци, Вълчи дол и др. снабдяваха селяните с фалшиви бележки за издължен наряд.¹⁴¹ По този начин само в с. Червенци бяха оправдани близо 3 тона зърнени храни. Въпреки заплахите и строгите наказателни мерки селяните не можеха да издължават големите наряди към държавата. Така например през 1943 г. от наложения наряд 3 995 796 кг зърнени храни общината в с. Брестак можа да издължи 3 499 149 кг.¹⁴² Още по-лошо бяха изпълнени нарядите в селата Изгрев, Калиманци, Водица, Николаевка и др.

Положението на селяните от Провадийско беше утежнено и от сполетелите го природни бедствия. През юни 1943 г. посевите в селата Черковна, Неново, Кривна, Калоян, Есеница и др. бяха засегнати от градушка, която опустоши 50 до 100 % от зимните култури. Фашистката власт се отнесе бездушно към нуждите на пострадалото население, без да му окаже каквато и да е помощ. Вместо облекчение държавата безмилостно ограбваше селяните не само чрез системата на реквизициите и нарядите, но и чрез държавния заем, наложен през 1943 г. За да покрият задъл-

¹³⁷ ОДА — Варна, ф. 681, оп. 1, а. е. 4, л. 281.

¹³⁸ П а к т а м, л. 66, 128, 270.

¹³⁹ АМВР, об. 13055, л. 30.

¹⁴⁰ МРДБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 274, инв. № 1001/50.

¹⁴¹ МРД — Варна, «Доклад 40 години БКП в с. Игнатиево», инв. № 1447, л. 8; също пак там, «Кратка история на с. Червенци», инв. № 150, л. 10.

¹⁴² ОДА — Варна, ф. 681, оп. 1, а. е. 11, л. 26.

жителните вноски на заема, много селяни от Варненско и Провадийско прибягнаха до продажбата на част от своята земя.¹⁴³

Важно място в дейността на ОК на партията по време на въоръжената съпротива заема подпомагането на политическите затворници от варненския затвор. Още през 1942 г. от плевенския, софийския, шуменския, сливенския и други затвори бяха доведени във варненския затвор големи групи политзатворници. Фашистката власт събра във варненския затвор предимно млади хора, целейки по този начин да ги откъсне от вътрешността на страната, да ги отдалечи от силните партизански райони. Освен това опасните млади революционери бяха поставени като пленници в центъра на най-силната немска база в България гр. Варна. И при тази изолация и строг затворнически режим ОК на партията намисляше всевъзможни начини да поддържа нелегални връзки с варненските политзатворници, да ги държи в курса на партийната линия, да организира разнообразна политико-просветна работа. Колективът на политзатворниците, който варираше от 450 до 600 души, си избра ръководство, в което влизаха последователно Ангел Цанев, Стоян Павлов, Стоян Мураданларски, Георги Аргиров, Кирил Ковачев и др.¹⁴⁴ Политзатворниците бяха разделени по килии, като за всяка стая имаше отговорник, лектор и домакин.¹⁴⁵ Отговорникът на стаята поддържаше връзка с общото затворническо ръководство, отговаряше за работата на цялата група. Лекторът пък беше задължен да подготвя и заучава беседите (за да се спази конспирацията), да изнася беседи, политинформации, бюлетени и пр. Домакинът се грижеше за събирането на средства, за правилното разпределение на храната, за подпомагане на заболели политзатворници и др. Всички политзатворници бяха групирани в отделни «столчета», чрез които се набавяше храна, подпомагаха се нуждаещите се политзатворници, закупуваха се лекарства и др. Всички тези взаимоотношения между големия затворнически колектив се регулираха с приетата конституция на политическите затворници.¹⁴⁶ В член 1 на конституцията се казва: «Колективът е борческа антифашистка организация на (борческите) политзатворници».¹⁴⁷ В колектива според конституцията можеха да членуват всички политически затворници, стоящи на борчески позиции, независимо от това, от коя политическа партия изхождаха. Във всички килии беше организирана редовна политическа и общообразователна просвета. Всички политически затворници се задължаваха да внасят в колективното домакинство 20% от получената от тях храна, парични средства, пощенски марки и др., независимо от кого са изпратени. Получените чрез помощната организация дрехи, храна и пари се предоставяха изцяло на колектива.¹⁴⁸ Така например през декември 1943 г. в колективната каса постъпи сумата 15 647 лв., от която 9158 лв. бяха изразходвани за просветни и битови нужди.¹⁴⁹ На следващата година през януари в колективната каса постъпиха 25 690 лв., а през февруа-

¹⁴³ ОДА — Варна, ф. 681, оп. 1, а. е. 4, л. 130.

¹⁴⁴ МРД — Варна, Начо Начев, спомени, инв. № 1474.

¹⁴⁵ П а к т а м, инв. № 1830.

¹⁴⁶ Текстът на конституцията на политическите затворници във варненския затвор е възстановен по памет от Никола Петров Недялков. Вж. МРД — Варна, инв. № 1469.

¹⁴⁷ П а к т а м.

¹⁴⁸ П а к т а м.

¹⁴⁹ П а к т а м, инв. № 1129.

ри — 15 496 лв., като от тях бяха раздадени по 10 лв. на 483 политзатворници.¹⁵⁰

С помощта на ОК на партията ръководството на политзатворниците организира широка политическа и общообразователна просвета на политическите затворници. Ангел Цанев изнасяше редовно информация за международното и вътрешното положение на страната, доклади, беседи и др. Изнасяше се също така и информацията «Жълтата преса».¹⁵¹ За осигуряване на вестници, необходими за подготвянето на информациите, ръководството успя да заангажира един криминален затворник, един надзирател и шофьора на директора на затвора Сава Събев, политзатворник. Освен това редовно се изнасяше информацията «Наш източник», съставена въз основа на донасяните в затвора новини, слушани по Радио Москва, радиостанция «Хр. Ботев». Тези сведения бяха получавани чрез внасяната в затвора храна на Георги Аргиров, Кирил Ковачев, Ангел Георгиев (Бомбата) и др., укривана в куфари и кошници с двойни дъна, в кухи дръжки на мрежи и др.

Ръководството на политзатворниците организира размножаването в ръкопис (предимно печатен шрифт) на история на ВКП(б), история на БКП, «Двете тактики», «Империализмът като висш и последен стадий на капитализма» от В. И. Ленин и други произведения на класиците на марксизма. Част от тези преписи бяха изпратени на политическите затворници в софийския и врачанския затвор. Политическите кръжоци в затвора изучаваха: Кратък курс по история на ВКП(б), история на БКП, история на България, политическа икономика и отделни произведения на класиците. За да се отвлече вниманието на затворническата управа, бяха провеждани кръжоци и по общообразователни предмети — есперанто, стенография, чужди езици и др., на които бяха поканвани и надзирателите. Наред с това се изучаваха отделни лекции, писани под формата на листове, като: «Първи май», «Кирил и Методий», «Гоце Делчев», «Дядо Благоев», «Девети юни», «Септемврийското въстание», «Илинден», «Социал-политическите възгледи на Хр. Ботев», «Трите л-та» (Р. Люксембург, К. Либкнехт и В. И. Ленин), «Икономическите кризи», «Три години антисъветска война» и др.¹⁵² С голяма задълбоченост се изучаваше опитът на международното работническо движение посредством лекциите: «Парижката комуна», «Буржоазната революция в Германия», «Работническото движение в Англия», «Февруарската буржоазна революция — 1917 г.», «Великата октомврийска социалистическа революция» и много други.¹⁵³ Още през октомври 1942 г. политзатворниците от варненския затвор започнаха да издават в. «Колективен глас». Той излизаше периодично и отразяваше живота на затворническия колектив, правеше се коментар на международните събития, а някои броеве се посвещаваха и на важни исторически годишнини. Така например през октомври 1943 г. един от броевете на в. «Колективен глас» беше посветен на Великата ок-

¹⁵⁰ МРД — Варна, инв. № 1129.

¹⁵¹ МРД — Варна, Начо Начев, спомени, инв. № 1474.

¹⁵² МРД — Варна, инв. № 540, 443, 444, 592, 594.

¹⁵³ П а к т а м, инв. № 412, 414, 417, 541, 569.

Музеят на работническото революционно движение във Варна разполага с голяма колекция от преписи на кратък курс по история на ВКП(б), история на БКП, история на България, произведения на класиците на марксизма-ленинизма, лекции, беседи и други материали. Част от тази богата колекция преди няколко години беше взета в Централния партийен архив.

томврийска социалистическа революция.¹⁵⁴ Октомврийският брой на вестника съдържахше статиите «Поуките от Октомври», «Международното положение и Октомври», «Октомври и българският народ» и др.

Освен в. «Колективен глас» политзатворниците издаваха и «Литературен сборник» със стихове, разкази, песни, фейлетони и други литературни материали.¹⁵⁵ В този сборник помести някои свои стихове пламенният младежки ръководител и многообещаващ поет Стефан Йовчев (Вечвой), осъден на смърт по ученическата конспирация.

Цялата агитационно-пропагандна литература в затвора беше грижливо укривана. Във всяка килия беше подготвено скривалище, където строго конспиративно се съхраняваха тези материали.

За своята многостранна политическа, просветна и взаимоспомагателна дейност ръководството на политическите затворници се отчиташе пред ОК на партията. От своя страна ОК на БРП във Варна поддържаше непрекъсната връзка със затворническото ръководство, даваше указания, разясняваше решенията на ЦК на партията. В края на 1943 г. без знанието на ОК на партията и неговия секретар Л. Теолов някои членове на затворническото ръководство, прикривайки се зад мнимо решение на ОК на БРП, дадоха указания политзатворниците от варненския затвор да подпишат декларации, за да бъдат освободени. Инициаторите на тази акция са смятали, че щом всички политически затворници подпишат декларации, а властта продължава да ги държи в затвора, фашисткото правителство ще се саморазобличи пред широките народни маси. Такива декларации подписват почти всички политзатворници. Независимо обаче от искрените намерения на инициаторите на акцията обективно тези декларации бяха по същество капитулантска постъпка, която партията осъди остро. В писмото си до колектива на варненския затвор ЦК на БРП посочи, че грешката по подписването на капитулантските декларации «... се дължи на недостатъчната ваша информация върху положението вън и на непознаване добре линията на партията в настоящия момент».¹⁵⁶ Писмо до колектива на варненските политзатворници изпрати и ОК на партията, в което се правеше дълбок анализ на допуснатата грешка от страна на ръководството на политическите затворници, изясняваше се какво цели врагът с тези капитулантски декларации, посочваха се задачите на партията през текущия момент — за решителна борба, която ще доведе до победата на въоръженото въстание и установяване правителство на Отечествения фронт. Трябва да се разбере, се казва в писмото, че «... освобождението на политзатворниците ще дойде като резултат на тая велика борба, а не на никакви илюзии в милосърдието на врага или на отстъпки пред него».¹⁵⁷ В писмото се препоръчваше ръководството да не се откъсва от колектива, да не взема прибързани решения и поучавайки се от грешките си, «нека застане на оная висота, каквато изисква днешният политически момент».¹⁵⁸

От своя страна политзатворниците упражниха остра критика на затворническото ръководство за допуснатата груба политическа грешка. На свое събрание варненските политически затворници осъзнаха и осъдиха

¹⁵⁴ МРД — Варна, инв. № 544.

¹⁵⁵ П а к т а м, инв. № 94.

¹⁵⁶ ЦПА, ф. 181, оп. 1, а. е. 38.

¹⁵⁷ П а к т а м, а. е. 35, л. 1—2.

¹⁵⁸ П а к т а м, а. е. 36, л. 1.

грешката си и одобриха линията на ЦК на партията.¹⁵⁹ В писмото, изпратено до ЦК на БРП, те заявиха, че главната вина за подписването на декларациите се пада на затворническото ръководство. То взело прибързано решение, без да се свика активът и нашироко да се обсъди този въпрос.¹⁶⁰

Случаят с подписването на декларациите послужи като добър урок на ОК на партията. Комитетът направи сериозни изводи и подобри ръководството и връзките си с варненските политически затворници.

Партийното ръководство в затвора положи големи усилия да организира бягство на осъдените на смърт активни функционери на варненската окръжна организация на БРП Стоян Мураданларски и Сава Ганчев.¹⁶¹ И двата опита завършиха без успех. На 31 март 1944 г. фашистките палачи изпълниха смъртните присъди. Преди да бъде екзекутиран, Стоян Мураданларски написа предсмъртното си писмо, от което лъха топлина и трогателна нежност към бойните му другари, беззаветна преданост към делото на партията: «Разбирам, че тази вечер ще е последна между вас, между другарите, с които съм живял и работил повече от 10 години. Животът ми от 16-годишна възраст е бил посветен неизменно на освободителното работническо движение, за което съм бил готов не един път да дам живота си и заради което най-последно го давам с усмивка на уста. Бих желал обаче да живея винаги във вашите сърца и когато настъпи денят на разплатата, който не е далеч, тогава да не ме забравяте. Вярвайте всички непоколебимо, както аз вярвам, в близката победа, в тържеството на нашата историческа справедлива борба.»¹⁶²

Обесването на Ст. Мураданларски и Сава Ганчев беше тежка загуба за затворническия колектив, за окръжната организация на БРП, за цялата партия. Варненските политзатворници написаха няколко позива, в един от които се казва: «Да сведем глави в неизразима скръб! Фашистки-

¹⁵⁹ ОПА — Варна, Добри Митев Георгиев, спомени, инв. № 79.

¹⁶⁰ ЦПА, ф. 181, оп. 1, а. е. 37, л. 1.

¹⁶¹ Стоян Василев Мураданларски е роден на 13 януари 1914 г. в борческото село Мировци, Шуменски окръг. На 14-годишна възраст влиза в редовете на РМС, а през 1931 г. е вече секретар на комсомола в гр. Провадия. През 1933 г. е приет за член на БКП, а на следващата година е издигнат за секретар на околийския комитет на БКП — Провадия. След една година във връзка с една конспирация Ст. Мураданларски попада в затвора.

През 1938 г. Мураданларски се заселва във Варна и е издигнат за секретар на индустриалния район и член на ОК на БРП. През 1941 г. е осъден на дългогодишен затвор като сътрудник на съветското разузнаване. За убийство на агент-провокатор отново е подведен под съдебна отговорност, осъден на смърт и обесен във варненския затвор на 30 срещу 31 март 1944 г.

Сава Ганчев Стойчев е роден на 1 май 1908 г. в с. Видно, Толбухински окръг. Още като младеж се заселва в гр. Добрич (Толбухин) и влиза в редовете на ДРО — младежка секция. След един провал в казармата минава като войник румънската граница и се установява във Варна. През периода 1931—1935 г. С. Ганчев активно работи в ДРО и е член на окръжния ѝ комитет. През 1932 г. е привлечен на работа по нелегалния канал България — Румъния — Съветския съюз като техническо лице на ЦК на БКП. Той е превел през границата десетки революционери, между които Станке Димитров (Марек), Георги Дамянов, Антон Иванов, Енчо Стайков и др. От 1936 до 1939 г. два пъти попада в затвора. През 1941 г. С. Ганчев е изпратен в концлагера «Кръсто поле». За убийство на агент-провокатор отново е подведен под съдебна отговорност, осъден на смърт и обесен на 31 март 1944 г. във варненския затвор.

¹⁶² МРД — Варна, инв. № 15; също Д. Димитров, Сава Ганчев, Биографичен очерк, С., 1961 г., стр. 62—63; Т. Пасков, Стоян Мураданларски, Биографичен очерк, С., 1959 г., стр. 34—35.

те палачи тази нощ грабнаха из нашите редове двамата най-добри другари и ръководители.»¹⁶³ Политзатворниците дадоха свещена клетва, че ще отмъстят за тяхната смърт и ще продължат борбата до победен край. До Дана Мураданларска, другарка и вярна съратничка на Стоян, също политзатворничка във варненския затвор, политзатворниците изпратиха бойко съболезнователно писмо.¹⁶⁴ Подобни писма тя получи от жените-политзатворнички,¹⁶⁵ от политическите затворници на килия 93,¹⁶⁶ от бойните другари на Ст. Мураданларски Георги Аргиров (Хищника),¹⁶⁷ Петър Савов (Патрика) и др.¹⁶⁸

През периода февруари 1943 г. — април 1944 г. варненската окръжна организация на БРП успя да се съвземе от нанесения ѝ удар с разгрома на партизанската чета «Народна дума» и последвалите след това провали. Тя натрупа богат политически и боен опит и успешно оглавяваше антифашистката съпротива на трудещите се, обединявайки всички революционни и патриотични сили под знамето на Отечествения фронт. На територията на Варненски партиен окръг беше изградена X въстаническа оперативна зона с щаб и три военни района — първи Варненски, втори Добруджански и трети Камчийски. В обсега на зоната действаха две партизански чети — едната в Камчийския район, състояща се от десетина партизани от Варненско и Бургаско, и другата чета, наброяваща 15 партизани. През този период, следвайки неотстъпно линията на ЦК на партията за въоръжена борба, окръжният и районните комитети на партията създадоха широки връзки с трудещите се във Варна и в селските райони, подготвиха много скривалища, бункери, завербуваха стотици нови ятаци и помагачи на партизаните. Успешно се използваша и формите на масовата антифашистка съпротива. По този начин окръжната партийна организация създаваше необходимите условия за масовизиране на партизанското движение във Варненския край, което се извърши през лятото на 1944 г.

¹⁶³ ЦПА, ф. 181, оп. 1, а. е. 40.

¹⁶⁴ П а к т а м, а. е. 39, л. 4.

¹⁶⁵ П а к т а м, а. ед. 40.

¹⁶⁶ П а к т а м, а. е. 39.

¹⁶⁷ МРД — Варна, инв. № 1705.

¹⁶⁸ ЦПА, ф. 181, оп. 1, а. е. 34, л. 1.

ESSOR DE LA LUTTE ANTI-FASCISTE DANS LA X^e ZONE OPERATIONNELLE D'INSURRECTION (FEVR. 1943 — AVRIL 1944)

K o s t a d i n S t o j a n o v

R é s u m é

L'article est un extrait du second chapitre de la monographie de l'auteur intitulée «La résistance antifasciste de la X^e zone opérationnelle d'insurrection de 1941—1944». Elle porte sur l'extension de la lutte anti-fasciste dans le secteur des partisans du département de Varna après la victoire de Stalingrad de février 1943 jusqu'au printemps 1944.

Après le débâcle des armées hitlériennes à Stalingrad, suivant la ligne tracée par le CC du Parti en vue de la lutte armée l'organisation départementale de Varna du Parti ouvrier a pris la conduite du mouvement révolutionnaire en plein essor dans le secteur départemental de Varna. Ayant acquis une grande expérience, tant sur le plan politique que dans la lutte armée, elle a groupé toutes les forces révolutionnaires patriotiques sous la bannière du Front de la patrie.

Au cours de l'été 1943 par une décision du Comité Central du Parti Communiste bulgare l'Etat-major de la X^e zone opérationnelle d'insurrection fut créé à Varna qui comprenait trois régions militaires: 1^o celle de Varna; 2^o de la Dobroudža et 3^o de la Kamčia. Deux groupes armés de partisans opéraient déjà dans les limites de cette zone — l'un dans le secteur de la Kamčia composé d'une dizaine d'hommes de Varna et de Burgas, — le second — celui de Varna proprement dit comptant 15 partisans.

Les Comités départementaux et régionaux du Parti ouvrier bulgare, suivant sans défaillance le cours établi par le Parti en vue d'une insurrection armée établirent des relations très étendues avec les ouvriers de Varna et des campagnes, élevèrent des abris camouflés et des casemates, enrôlèrent des dizaines de collaborateurs et d'aides des partisans. C'est ainsi que l'organisation départementale de Varna du parti ouvrier contribua à la création d'un mouvement de partisans de masse sur le territoire de la zone qui se réalisa en été 1944.